

Nikolaj Alexandrovič Berdajev

**PRAMĚNY A SMYSL
RUSKÉHO KOMUNISMU**

přeložil Jakub Šedivý

PROSTOR

© YMCA-PRESS, Paris, 1955
Czech edition © PROSTOR, 2012
Translation © Jakub Šedivý, 2012

ISBN 978-80-7260-262-9

Obsah

Úvod

RUSKÁ NÁBOŽENSKÁ IDEA A RUSKÝ STÁT / 9

Kapitola první

**FORMOVÁNÍ RUSKÉ INTELIGENCE A JEJÍ CHARAKTER.
SLAVJANOFILSTVÍ A ZÁPADNICTVÍ / 22**

Kapitola druhá

RUSKÝ SOCIALISMUS A NIHILISMUS / 41

Kapitola třetí

RUSKÉ NARODNICTVÍ A ANARCHISMUS / 64

Kapitola čtvrtá

RUSKÁ LITERATURA 19. STOLETÍ A JEJÍ PROROCTVÍ / 84

Kapitola pátá

KLASICKÝ MARXISMUS A MARXISMUS RUSKÝ / 105

Kapitola šestá

RUSKÝ KOMUNISMUS A REVOLUCE / 127

Kapitola sedmá

KOMUNISMUS A KŘESŤANSTVÍ / 174

Poznámka překladatele / 208

Rejstřík osob / 209

Kniha vychází pod záštitou Nadace Michaila Prochorova
v rámci programu TRANSCRIPT,
zaměřeného na podporu překladů ruské literatury.

The publication was effected under the auspices
of the Mikhail Prokhorov Foundation
TRANSCRIPT Programme to Support Translations of Russian Literature.

Mikhail
Prokhorov
Fund

transcript

literárním kritikem, jako první ocenil Puškina a Gogola i začátky tvorby našich velkých romanopisců. Sám byl vůči umění vnímavý a měl schopnost formulovat estetické soudy. Byl zakladatelem toho typu žurnalistické společenské kritiky, které bylo předurčeno sehrát důležitou roli v historii uvědomění inteligence. Pro Bělinského bylo charakteristické ruské hledání celistvého světového názoru, který by poskytl odpověď na všechny otázky života, skloubil teoretický a praktický rozum, filozoficky zdůvodnil sociální ideál. Celistvá pravda, jak se později vyjádřil Michajlovskij, který rovněž vyšel z Bělinského, je pravda jako ideál poznání a pravda-spravedlnost. Stejná idea celistvosti, totality, se později objeví u Nikolaje Fjodorova, u něhož má náboženský základ, a v marxismu-leninismu. Ruští kritici budou vždy hlásat celistvý světónázor, vždy budou spojovat pravdu a spravedlnost, vždy budou učíteli života. Bělinskij byl prvním a také nejnadanějším zástupcem tohoto typu. To on zdůrazňoval sociální roli literárního kritika. Ruské sociální myšlení mělo formu literární kritiky, protože v podmínkách cenzury se nemohlo jinak vyjadřovat.

V ideové evoluci a revoluci, kterou prožil Bělinskij, je nejzajímavější a zároveň nejdůležitější krize hegelianismu.¹ Ruské myšlení zažilo dvě krize hegelianismu - u Chomjakova a náboženskou krizi, u Bělinského krizi sociální. Základní otázkou, která ve čtyřicátých letech zajímala Rusy nadšené Hegelem, byl postoj ke „skutečnosti“. Hegelova myšlenka o rozumnosti skutečnosti, která u samotného Hegela měla panlogistický smysl a podle níž bylo opravdu skutečné jen

1/ Viz *Socializm Belinskogo. Stat'ji i pis'ma*. Redakce a komentáře P. Sakulina, 1925. V této knize jsou publikované vynikající listy Bělinského adresované Botkinovi.

to, co je rozumné, byla v Rusku prožívána velmi intenzivně a mučivě, byla však chybně interpretována. Je známé, že Hegela lze chápat konzervativně i revolučně - dal vzniknout pravému i levému proudu, byl filozofem pruského státu, ve kterém viděl ztělesnění absolutního ducha, a také díky dialektice vnesl revoluční dynamiku do myšlení, dal vzniknout Marxovi.

Ruští hegeliani čtyřicátých let pochopili Hegela nejprve konzervativně a myšlenku o „rozumnosti skutečnosti“ interpretovali v tom smyslu, že je třeba smířit se s okolní realitou, s realitou doby Mikuláše I., a spatřit v ní rozumnost. Takovýmto konzervativním hegelianismem si prošli Bělinskij a Bakunin, lidé revolučního temperamentu, kteří později dospěli k revolučnímu světónázoru. Ruští romantičtí idealisté čtyřicátých let utíkali ze sociální skutečnosti do světa myšlení, fantazie, literatury, do reflektovaného světa idejí. Trpěli nestvůrností a nespravedlivostí skutečnosti, ale neměli sílu ji změnit. Roztržka se skutečností způsobila, že Rusové byli neaktivní, vznikl typ „zbytečných lidí“. Nemohli přijmout skutečnost - nikoli aby se s ní smířili, ale aby s ní bojovali. V hegelianismu však byla obsažena možnost obrátit se ke skutečnosti, která může mít dvoji význam. Jednota bytí a myšlení neznamená jen přenesení bytí do života, ale také přenesení myšlení do bytí. Bělinskij se na konci čtyřicátých let, v posledním období svého života, bouřlivě a vášnivě přiklonil k sociální skutečnosti, ovšem nikoli proto, aby se s ní smířil, ale aby s ní bojoval. Boj předpokládá obrát ke skutečnosti, k realitě. Snivý postoj k životu činí boj nemožným. Ale Bělinského postoj nabývá podoby krize hegelianismu, se kterým celé levicové, revoluční ruské myšlení přerušuje styky až do vzniku ruského marxismu, jenž se k Hegelovi znovu vrátil, jeho dialektiku však pochopil

revoluční. V posledním období dospívá Bělinskij k revolučnímu socialismu a bojovnému ateismu. To se projevilo v pozoruhodných dopisech Bakuninovi, které nemohly být ve starém Rusku publikovány. Vzpourea proti Hegelovi je vzpourou ve jménu živé lidské osobnosti a boj za živou lidskou osobnost se stal bojem za socialistické zřízení společnosti. Tak byla formulována charakteristická ruská myšlenka individualistického socialismu.

Bělinskij se především se svou obvyklou vášní staví proti abstraktnímu, od konkrétního života vzdálenému idealismu, který vyzývá světového ducha - proti všeobecnému staví individuální, živou lidskou osobnost. „Osud subjektu, individua, osobnosti,“ píše Bělinskij, „je důležitější než osud světa a zdraví čínského císaře (tj. hegelovské *Allgemeinheit*).“ „Skláním se před vaší filozofickou obratností,“ obrací se Bělinskij k Hegelovi, „ale při vši účtě před vašim filozofickým filistrovstvím mám tu čest vám oznámit, že i kdyby se mi podařilo vyšplhat na nejvyšší stupeň vývoje, že i tam bych vás žádal, abyste mi složil účty ze všech obětí životních poměrů a dějin, ze všech obětí nehod, pověr, inkvizice Filipa II. a tak dále a tak dále: jinak se vrhnu z nejvyššího stupně střešních dolů. Nechci štěstí ani zadarmo, nedostane-li se mi uklidnění o každém z mých pokrevních bratrů - kostí z mých kostí a těla z mého těla. Říká se, že disharmonie je podmínkou harmonie: možná je to velmi výhodné a lahodné pro melomany, ale rozhodně ne pro ty, kteří jsou předurčení vyjádřit svým údelem ideu disharmonie.“

To jsou velmi důležitá slova pro další ruskou problematiku. Je tu nastolen problém teodieje, respektive problém ospravedlnění utrpení, který je hlavním ruským problémem a zdrojem ruského ateismu, problémem ceny pokroku,

kteří bude hrát velkou roli v sociálním myšlení osmdesátých let. Bělinskij předjímal Dostojevského, již on prožíval problém Ivana Karamazova se slzou dítěte, u něho se začala dialektika Dostojevského v *Legendě o velikém inkvizitorovi*. Někdy se zdá, že pokud jde o myšlenky Ivana Karamazova, měl Dostojevskij na zřeteli Bělinského, kterého osobně dobře znal a s nímž se velmi přel. Když Bělinskij začíná rozčarování z idealismu, propadá zoufalství a roztrpčení. Stává se z něj revolucionář, ateista a socialista. Je velmi důležité, že v Bělinském se ruský revoluční socialismus emocionálně snoubí s ateismem. Zdrojem tohoto ateismu byl soucit k lidem, neschopnost vyrovnat se - vzhledem k neúměrně velikému zlu a životnímu utrpení - s ideou Boha. Je to ateismus pramenící z morálního patosu, z lásky k dobru a spravedlnosti. Tuhle svéráznou náboženskou psychologií a ideovou dialektiku bude Dostojevskij stále odkrývat. Ze soucitu k člověku, ze vzpoury proti všeobecnému (ideji, rozumu, duchu, Bohu), utlačujícímu živého člověka, se Bělinskij stává socialistou. Je to pozoruhodné svědectví o morálně-psychologických kořenech ruského socialismu. Vzpourea proti všeobecnému ve jménu osobnosti se u něj stává zápasem za nové všeobecné, za lidstvo, za jeho sociální uspořádání. Bělinskij si nevěštil, že když zavrhl vše „všeobecné“, které dříve svíralo lidi, rychle podřizuje osobnost novému „všeobecnému“. A zdá se mu, že toto nové „všeobecné“, kterému se klaní - neboť ruský člověk se nemůže ničemu neklanět -, schvaluje ve jménu osobnosti. Totéž se bude odehrávat v šedesátých letech. „Sociálnost, sociálnost - nebo smrt!“ volá Bělinskij. „Co je mi po tom, že žije všeobecné, když trpí osobnost. Negace je mým Bohem.“

V Rusku se na konci čtyřicátých let šíří stejný dialektický proces myšlení, který v Německu probíhal v levém křídle

hegelianismu, u Feuerbacha a Marxe. Dochází k rozchodu s abstraktním idealismem a k přechodu ke konkrétní skutečnosti. Bělinskij je podle svých vlastních slov prodchnut Maratovou láskou k lidstvu. „Jsem strašný člověk,“ píše Bělinskij, „když se mi hlavou honí nějaký mystický nesmysl.“ Takový je ruský člověk všeobecně, jeho hlavou se častotě „honí nějaký mystický nesmysl“. Tato Bělinského slova jsou velmi pozoruhodná. Ze soucitu k lidem je Bělinskij schopen hlásat tyranii a krutost. Krev je nevyhnutelná. Aby bylo možné učinit šťastnou větší část lidstva, je povoleno setnout hlavy třeba stasticům. Bělinskij je předchůdcem bolševické morálky. Říká, že lidé jsou tak hloupí, že je třeba přivést je ke štěstí násilím. Bělinskij se přiznává, že kdyby byl carem, byl by tyranem ve jménu spravedlnosti. Má sklon k diktatuře. Věří, že přijde doba, kdy nebudou bohatí a nebudou ani chudí.

Bělinskij začíná tvrdit, že ruský národ je národ ateistický, ale stále si uchovává lásku ke Kristu chudých a nešťastných. Píše Gogolovi dopis plný nevole, kterou v něm vyvolala jeho kniha *Vybraná místa z korespondence s přáteli*. Tento dopis nemohl být publikován, koloval jen v opisech z ruky do ruky. Bělinskij oceňoval Gogola jako zrádce, hlasatele otroctví. Z náboženského hlediska se mýlil, ale z hlediska sociálního měl pravdu. Bělinskij je v dějinách ruského myšlení a vědomí 19. století postavou nejdůležitější. A více než kdokoli jiný by měl být začleněn do ideologické genealogie ruského komunismu jako jeden z jeho předchůdců, mnohem více než Gercen a jeho ostatní představitelé čtyřicátých, a dokonce i šedesátých let. Má blízko ke komunismu nejen svým morálním vědomím, ale i svými sociálními názory. Není typickým představitелеm narodnictví, uznává pozitivní význam rozvoje průmyslu, a dokonce je ochotný

uznat význam buržoazie, kterou nemůže vystát, stejně jako později ruští marxisté.

Na Bělinském lze studovat vnitřní pohnutky, které podnítily světonázor ruské revoluční inteligence, který bude dlouho vládnout a nakonec zrodí ruský komunismus, ale už v jiných historických podmínkách. Tyto pohnutky je třeba vidět především ve vášnivém, rozhořčeném protestu proti zlu, neštěstí a životním útrapám, v soucitu k nešťastným, vyděděným a utlačovaným. Ale Rusové se stávali ateisty z lítosti, ze soucitu, z neschopnosti přihlížet k utrpení. Stávají se ateisty, protože nemohou přijmout Stvořitele, který stvořil zlý, nedokonalý svět plný utrpení. Sami chtějí vytvořit lepší svět, ve kterém nebudou nespravedlnost ani utrpení. V ruském ateismu se objevovaly podobné motivy jako u Markiána. Zatímco se však Markián domníval, že Stvořitel světa je zlý bůh, ruští ateisté si v jiném intelektuálním věku mysleli, že Bůh neexistuje vůbec, pokud by ovšem existoval, byl by to zlý Bůh. Tento motiv nalezneme u Bělinského. Bakunin působí dojmem odpůrce Boha, s motivací příbuznou markionismu. Lenin tuto ideu zavrhuje. V původních pramenech ruského ateismu byl obsažen povznesený, do exaltace vystupňovaný cit lidskosti. Až v posledních rezultátech ruského ateismu, v militantní bezbožnosti, která získala moc, se lidskost proměnila v novou nelidskost. To předvídal už Dostojevskij.

U Bělinského můžeme spatřit dvě intence vědomí. Především obrací pozornost na živou lidskou osobnost, na útrapy, které zakouší, chce především zdůraznit její důstojnost a právo na plný život. A ve jménu této živé lidské osobnosti se bouří proti „všeobecnému“, proti světovému duchu, proti idealismu. Ale zaměření jeho pozornosti se velmi rychle mění a osobnost je pohlcena sociálním celkem, společností.

RUSKÉ NARODNICTVÍ A ANARCHISMUS

1

Narodnictví je stejně charakteristický ruský jev jako nihilismus a anarchismus. Měli jsme narodnictví levicové a pravice, slavjanofilské i západnické, náboženské i ateistické. Slavjanofilové a Gercen, Dostojevskij a Bakunin, Lev Tolstoj a revolucionáři sedmdesátých let, to všichni jsou narodníci, třebaže různorodí. Narodnictví je především víra v ruský lid, tím je třeba rozumět pracující prostý lid, především rolníky. Lid není národ. Ruští narodníci všech odstínů věřili, že v lidu se skrývá tajemství pravého života, o kterém vládnoucí kulturní kruhy nic nevědí. V narodnictví byl zakořeněný pocit, že inteligence je odtržená od lidu. Intelektuálové-narodníci se necítili jako organická součást lidu, lid stál mimo ně. Inteligence nemá pro život lidu význam, je od života lidu odtržená a cítí se před národem provinile. Pocit viny před národem hrál v psychologii narodnictví obrovskou roli. Inteligence má vůči lidu vždy dluh a svůj dluh musí splatit. Celá kultura, které vládne inteligence, vznikla na úkor lidu, na úkor práce lidu, a to klade velkou odpovědnost na ty, kteří se k této kultuře hlásí. Náboženské narodnictví (slavjanofilové, Dostojevskij, Tolstoj) věřilo, že v lidu je skryta náboženská pravda, zatímco narodnictví

nenáboženské, a dokonce často protináboženské (Gercen, Bakunin, narodnici-socialisté sedmdesátých let) věřilo, že v lidu je skryta sociální pravda. Ale všichni ruští narodníci si uvědomovali, že žijí v nepravdě. Opravdový člověk, ten, koho netuší pocit viny, hřích vykořisťování svých bratrů, je pracující člověk, člověk z lidu. Kultura sama o sobě není ospravedlněním života, je příliš draze vykoupena zotročením lidu. Narodnictví bylo nezdědka vůči kultuře nepřátelské a v každém případě se bouřilo proti jejímu adorování. Narodnictví slavjanofilského, náboženského typu vidělo hlavní vinu kulturních, vyšších tříd v jejich odtržení od náboženské víry lidu a jeho životního stylu. Daleko větší význam mělo narodnictví socialistického typu, které spatřovalo vinu kulturních tříd v tom, že celý jejich život i kultura jsou založeny na kořisťení z práce lidu. Intelektuální, kulturní vrstva v Rusku si jen málo uvědomovala svou cenu a své kulturní poslání. Na vrcholu své tvořivé cesty ruský génius silně pociťoval osamělost, odtrženost od půdy, vinu, a vrhal se dolů, chtěl se přivinout k půdě a k lidu. Takový je Tolstoj i Dostojevskij. Jaký je v tomto ohledu rozdíl mezi Tolstým a Nietzsche! Narodnický pohled na svět má telurický ráz, je závislý na zemi. Lid žije pod vládou země, praví pozoruhodný narodnický beletrista Gleb Uspenskij. Narodnik-intelektuál je naopak od země odtržený a chce se k ní vrátit. Narodnická ideologie se mohla zrodit jen v rolnické, zemědělské zemi. Narodnický pohled na svět je pohledem kolektivistickým, nikoli individualistickým. Lid je kolektiv, ke kterému se chce inteligence připojit, stát se jeho součástí.

Ruské narodnictví je plodem rozkolu petrovského období. Je produktem vědomí inteligence o neoprávněnosti svého života, nesmyslnosti svého života, produktem

neorganičnosti celého systému ruského života. Žádný národ na Západě neprožíval tak silně motivy pokání jako privilegované vrstvy ruského národa. Vznikl zvláštní typ „kajičího se šlechtice“. „Kající se šlechtic“ si byl vědom svého sociálního, nikoli osobního hříchu, hříchu svého společenského postavení, a kál se z něho. Sociolog-narodnik sedmdesátých let Nikolaj Michajlovskij rozlišuje mezi prací svědomí a prací cti. Práce související se svědomím je záležitostí privilegovaných tříd, šlechty, zatímco práce cti, požadavek uznání lidské důstojnosti, se týká lidu, nižších, utlačovaných tříd. Narodnici-šlechtici byli vedeni převážně pohnutkami svědomí, narodnici-raznočinci zase motivy cti. Ruskému nacionalismu byl vždy vlastní odpor k měšťáctví a strach z vývoje kapitalismu v Rusku. Narodnici věřili ve zvláštní cestu rozvoje Ruska, v možnost vyhnout se západnímu kapitalismu, věřili, že ruský národ je předurčen vyřešit sociální otázku lépe a rychleji než na Západě. V tom se shodují revoluční-narodníci se slavjanofily. Otce této myšlenky je Gercen. Jedním z hlavních pilířů narodnického socialismu byla skutečnost, že ruskému národu bylo vždy cizí římské pojetí vlastnictví. Absolutní povaha soukromého majetku byla vždy popírána. Pro ruské vědomí není důležitý vztah k principu vlastnictví, ale vztah k živému člověku. A to samozřejmě bylo křesťanštější vědomí. Ještě je důležité poznamenat, že ruská inteligence se lišila od západních *intellectuels* nejen duchovně, ale i svým sociálním postavením. Západní inteligence je v sociálním smyslu buržoazní, obvykle patří k privilegovaným, majetným třídám, což je dané podmínkami vysokoškolského vzdělání na Západě. Ruská inteligence byla většinou proletářská, nikoli buržoazní v sociálním slova smyslu. Po šedesátých letech, dokonce i tehdy, když inteligenci stále ještě tvořili šlechtici, to byli

většinou šlechtici zchudlí, zproletarizováni. Intelektuálové-raznočinci neměli žádné prostředky a vydělávali si mizerné placenými kondicemi nebo literaturou, žili nuzně a téměř o hladu. Vysokoškolské vzdělání v Rusku bylo mnohem méně výsadou bohatých tříd než na Západě. Tím se zčásti sociálně vysvětlují stálé sympatie ruské inteligence k socialismu a protiburžoazní charakter její ideologie. Pro socialismus inteligence 19. století byla ovšem typická snivost. Nikde na Západě neexistoval v tak svérázně podobě problém „inteligence a lid“, kterému je zasvěcené celé ruské myšlení druhé poloviny 19. století, protože na Západě ve skutečnosti neexistovala žádná „inteligence“ ani „lid“ v ruském slova smyslu. Všichni narodníci idealizovali způsob života na venkově, rolnická občina jim připadala jako originální produkt ruské historie, ideální způsob života nebo, podle slov Michajlovského, vznešený způsob života na nízké úrovni rozvoje. Neměli bychom však přikládat příliš velký význam narodnické doktríně o občině, byla pouze odrazem ruských životních podmínek. Daleko větší význam má morální a duchovní typ nacionalismu. Doktrína ruského komunismu je sice protikladem nacionalismu, ale pronikly do ní silné prvky ruského náboženského nacionalismu.

Začátek šedesátých let byl obdobím liberálních reforem, osvobození rolníků, reformy soudnictví, zřízení zemstva. Po několik let vládl velká harmonie, relativní smíření levicové inteligence s mocí a touha podílet se na provádění reform, které přicházely shora. Gercen, a dokonce i Černyševskij píšou pochvalné články o rolnické reformě Alexandra II. a jsou připraveni v této věci podporovat vládu. Sen inteligence o osvobození rolníků se uskutečňuje. Tyto jarní nálady ale nemají dlouhého trvání. Reakční tlaky shora a revoluční nálady zdola začaly narůstat a atmosféra čím dál více houstla.

Velmi brzy se u dvora a mezi šlechtou, která osvozením rolníků utrpěla nejvíc, projevil reakční náladu nepřátelské reformám. Ve vztahu k inteligenci zvítězila obvyklá regresivní tendence. Ve vládnoucí vrstvě začal dominovat afekt strachu, vlastně v případě ruské vládnoucí moci byl vždy dominantní v důsledku rozkolu v ruské společnosti a neorganického charakteru ruského státu. Vzniklo revoluční hnutí, které vyústilo v teroristické akce proti Alexandru II. Reakční nálady vládnoucí třídy, které byly vyvolány jejich zájmy a vášněmi, vedly k represím, které zas vyvolávaly revoluční náladu a činy. Vznikl tak začarovaný kruh. Revoluční činy nemohly změnit systém, protože naprostá většina lidí stále ještě věřila v posvátnost samoděržavné monarchie. Inteligence dostatečně nechápala, že se ruská monarchie nemůže udržet pouhým násilím, že se opírá o náboženskou víru lidu. Rolníci byli osvobozeni z nevolnictví a získali půdu. Názor těch, kteří požadovali osvobození rolníků bez půdy, což by znamenalo jejich proletarizaci, byl zamítnut. Avšak rolníci, navzdory skutečnosti, že vlastnili velkou část půdy, zůstali špatně organizovaní a nespokojení. Úroveň zemědělství byla nízká a primitivní, a tak rolníkům půda nestačila k obživě. Stavovský systém zůstal zachován a lidská důstojnost rolnictva zůstala ponižena. Pokud se týká běžného života, bylo Rusko i nadále šlechtickou zemí a feudalismus nebyl zcela překonán až do revoluce v roce 1917, stále existovali magnáti, kteří vlastnili obrovské pozemky. Mravy byly feudální. I přes obrovský význam reformy byli všichni nespokojení. Po osvobození rolníků získaly revoluční národnictví a agrární socialismus novou motivaci. V Rusku se začal rozvíjet kapitalistický průmysl, i když jen v menší míře, a buržoazie se rozrostla o vesnické kulaky. Otázka, zda se Rusko může vyhnout kapitalistické fázi vývoje, se stala naléhavější.

U krajních, maximalistických revolučních proudů konce šedesátých let budila největší zájem zlověstná, děsivá postava Něčajeva, postava typicky ruská. Něčajev byl zakladatelem revolučního spolku *Topor ili narodnaja rasprava* (Sekera čili národní zúčtování). Sestavil *Katechismus revolucionáře*, dokument velmi zajímavý a svým způsobem jedinečný. V tomto dokumentu se objevily principy bezbožné revoluční askeze. Jedná se o pravidla, kterými se má řídit opravdový revolucionář a která představují jakési ponaučení pro jeho duchovní život. Něčajevův *Katechismus revolucionáře* svou krutostí připomíná naruby obrácenou pravoslavnou askezi smíchanou s jezuitstvím - něco na způsob revolučního socialismu Izáka Syrského a zároveň Ignáce z Loyoly - a představuje krajní formu revolučního asketického odvržení světa, dokonalého revolučního zřeknutí se světa. Něčajev byl samozřejmě zcela upřímně věřící fanatik, jehož fanatismus byl až zvrácený. Člověk s psychikou rozkolníka, připravený upálit druhého a zároveň kdykoliv připravený upálit se sám. Něčajev vyděsil všechny. Revolucionáři a socialisté všech odstínů se ho zřekli - zjistili, že diskredituje věc revoluce a socialismu. Dokonce i Bakunin Něčajeva zavrhl. Něčajev a jeho aféra motivovali Dostojevského k napsání *Běsů*. Připad vraždy studenta Ivanova, kterého Něčajevovi stoupenci pokládali za agenta provokatéra, mocně zapůsobila na Dostojevského představivost a vylíčil ji ve vraždě Šatova. Petr Verhovenskij vylíčil velmi pravdivě. V Něčajevově *Katechismu* je něco mystického. Pro nás je obzvláště zajímavé, že Něčajev do značné míry předjímá typ bolševické organizace strany, vysoce centralizované a despotické, ve které je vše řízeno shora. Něčajev chtěl pokrýt celé Rusko malými

revolučními buňkami se železnou disciplínou, kterým je v zájmu uskutečnění revolučních cílů všechno dovoleno. Něčajev pohrdá lidovými masami a chce je direktivně vést k revoluci, odmítá demokracii. Jak líčí Něčajev typ revolucionáře? „Revolucionář je člověk zasvěcený smrti. Nemá žádné osobní zájmy, záležitosti, city, záliby, majetek, dokonce ani jméno. Všechno je podřízeno jedinému, výjimečnému cíli, jediné myšlence, jediné vášni: revoluci.“¹

Revolucionář se rozešel s občanským pořádkem a civilizovaným světem, s morálkou tohoto světa. Žije v tomto světě, aby ho zničil. Nesmí mít rád ani vědy tohoto světa. Zná jen jednu vědu - boření. Pro revolucionáře je morální vše, co slouží revoluci. Slova, která později zopakuje Lenin. Revolucionář zničí každého, kdo mu brání dosáhnout cíle. Kdo si v tomto světě ještě něčeho cení, není revolucionář. Revolucionář musí proniknout dokonce i do řad tajné policie, všude musí mít své agenty. Je třeba stupňovat utrpení a násilí tak, aby to vyvolalo povstání mas. Je třeba se spolčovat se zločinci, kteří jsou opravdovými revolucionáři. Je třeba se v tomto světě zaměřit na jedinou sílu, všezničující a neporazitelnou. Psychologie revolucionáře podle Něčajeva vyžaduje zřeknutí se světa i osobního života, mimořádnou pracovitost, výjimečnou soustředěnost na to, co jediné je třeba, schopnost snášet utrpení a mučení, na které je třeba se připravit. Tato psychologie je tajemná proto, že na rozdíl od křesťanství nevěří v pomoc Boží milosti ani ve věčný život. Vyžaduje však od revolucionáře mnohé křesťanské ctnosti ve smyslu odříkání, i když k jiným účelům. Zásadně se od křesťanství liší

1/ Viz sbírka materiálů, kde je publikovaný Něčajevův *Katechismus revolucionáře* v knize *Michail Bakunins sozialpolitischer Briefwechsel mit Alexander Herzen und Ogarjow*, 1895.

tim, že křesťanský katechismus nevyžaduje pro uskutečnění vyššího cíle lež a nedovoluje využívání všech prostředků, mezi nimiž mohou být i ty nejzločinnější.

Něco z něčajevovského asketického revolučního typu se přeneslo na Dzeržinského, zakladatele a velitele Čky. Dzeržinskij byl samozřejmě věřící fanatik, který připouštěl všechny prostředky ve jménu uskutečnění socialistické říše. Způsobil strašné utrpení, byl zbrocený krví, ale sám byl připravený obětovat se a podstoupit utrpení. Strávil patnáct let na nucených pracích. V mládí byl věřícím katolíkem, připravoval se na kněžskou dráhu, avšak svou náboženskou energii pak zaměřil jiným směrem. Přihodilo se to mnohým revolucionářům. Komunisté přece jen zmírnili Něčajevův katechismus, ale přesto z něj hodně přešlo do ruského komunismu, zejména v jeho počátečním období. Nyní komunisté představují stát, zabývají se výstavbou, a ne ničěním, a proto se velmi mění, přestávají být revolucionáři stejného typu, jakým bývali kdysi. Ale ani pro ně neexistují bližní, jen lidé vzdálení. I oni dělí svět na dva tábory, přičemž vůči nepřátelskému táboru je vše dovoleno. Samotný Něčajev byl deset let vězněn v Alexejevském ravelinu v otřesných podmínkách. Z celé vězeňské stráže tam udělal své agenty a jejich prostřednictvím komunikoval se stranou *Narodnaja volja* (Svoboda lidu), které dával rady. Byl to muž mimořádné energie. Vítězství takového člověka ovšem nemohlo znamenat nic dobrého.

2

Anarchismus je charakteristickým výplodem ruského ducha, stejně jako nihilismus a narodnictví. Je to jeden z půlů

duchovní struktury ruského národa. Ruský národ je národem státní formou, poslušně souhlasí, že poslouží jako materiál k vytvoření velkého světového státu, má rovněž sklony ke vzpouře, k tzv. volnici a k anarchii. Ruská dionýsovská živelnost je anarchická. Stěnka Razin a Pugačov jsou charakteristické ruské postavy a národ si je uchová v paměti.

Anarchistický prvek je velmi silný i v ruském myšlení 19. století. Veškerá ruská inteligence neměla ráda stát a nepovažovala ho za svůj. Stát, to byli „oni“, cizí, „my“ jsme však žili v jiné sféře, cizí jakémukoli státu. Pokud Rusům byla vlastní myšlenka svatého pomazání vládní moci, stejně tak jim byla vlastní i představa, že veškerá moc je zlo a hřích. Viděli jsme, že zdůvodnění samoděržavné monarchie slavjanofily v sobě obsahovalo silný anarchistický prvek. Oprávněným anarchistou byl Konstantin Aksakov, v jehož díle najdeme místa, která silně připomínají Bakunina. Silný anarchistický prvek najdeme i u Dostojevského. Ruští národní nechápali význam státu a nepřemýšleli o tom, jak se chopit moci ve státě. Toto jim vycítá Jaroslavskij ve svých *Dějích komunistické strany*.¹ Ideální budoucnost pro ně byla vždy spojena s absencí státního zřízení. Stát je nezáviděníhodná přítomnost.

Nejprekvapivější je, že ideologie anarchismu je především vytvořená vyšší vlivy ruské šlechty, a tento ruský anarchismus nabyl celoevropského významu. Urození páni Bakunin, kníže Kropotkin a hrabě Tolstoj jsou tvůrci ruského a světového anarchismu. Nejdůležitější postavou je Bakunin, fantastický výplod ruské šlechty. Je to velké dítě, vždy zapálené pro neextremnější a nejrevolučnější myšlenky, ruský

1/ Viz E. Jaroslavskij, *Aus der Geschichte der kommunistischen Partei der Sowjetunion*, I. díl.

fantasta neschopný metodického myšlení a disciplíny, něco jako Stěnka Razin ruské šlechty. Patřil ještě do čtyřicátých let, byl přítelem Bělinského, Gercena a slavjanofilů, v té době byl idealistou a hegelianem. Ale významu, navíc evropského významu, nabyl v šedesátých, a zejména v sedmdesátých letech. Jako emigrant se podílel na všech evropských revolucích. Bojuje s Marxem i kvůli První internacionále, do které chtěl vnést anarchistické prvky, decentralizaci a federalismus. Zprvu měl Bakunin s Marxem dobré osobní vztahy, dokonce na něho měl vliv svým učením o mesianistickém poslání proletariátu.¹ Později se však stal Marxovým úhlavním nepřitelem, viděl v něm vyznavače státu a germanistu. Bakunin neměl Němce rád, dával přednost románským národům, i jeho nejzávažnější kniha se jmenovala *Knuto-germánské císařství a sociální revoluce*. V Bakuninovi byl velmi silný slavjanofilský prvek. Jeho revoluční mesianismus je mesianismem rusko-slovanským. Věřil, že světový požár zažehne ruský národ a Slované. I díky tomuto ruskému revolučnímu mesianismu se stal předchůdcem komunistů. Bakunin pronesl tato slova: „Vášeň bojít je i tvůrčí vášně.“ Jeho anarchismus je buřičský. Chce vyvolat světovou vzpouru, zažehnout světový požár, chce zničit starý svět, věří, že na ruinách starého světa, na spáleništi vznikne sám od sebe nový svět. Bakunin chce vyvolat vzpouru lidových proletářských mas celého světa. Chce oslovit lízu, spodinu, a věří, že vzbouřená líza odhodí veškeré okovy dějin a civilizace a stvoří lepší, svobodný život. Chce popustit lůzu uzdu. Bakunin je národním v tom smyslu, že věří v pravdu ukrytou v pracujícím lidu, v temné mase, a především v ruském národu, který považoval v první řadě za národ buřičský.

1/ Viz citovaná Cornuova kniha.

Všechno zlo podle něj spočívá ve státu, jež vytvořily vládnoucí třídy a který je nástrojem útlatku. Marx byl intelektuál, kladl obrovský důraz na teorii, filozofii, vědu, nevěřil politice založené na emocích, přikládal velký význam rozvoji vědomí a organizaci. Bakunin je neobyčejně emocionální, nepřátelský vůči jakýmkoli intelektuálním teoriím. K vědě a vědcům měl negativní postoj. Ze všeho nejvíce nenáviděl vládu vědců - a vědecký socialismus chápal právě jako vládu vědců. Podle něj nelze dopustit, aby život řídila věda. Nikdo by neměl mít moc. Idealizuje zbojnický, razinovský, pugačovský živel v ruském národě. V prvním momentu revoluce bolševici tento živel velmi využívali, navzdory všem marxistickým teoriím. Lavrov, jeden z vědeckých ideologů revolučního socialistického hnutí sedmdesátých let, chtěl poučovat národ a doufal, že svým poučováním rozníti revoluci. Bakunin chtěl vzbouřit lid bez poučování. Věřil v pravdu a sílu neorganizované živelnosti. Podle Bakunina světlo barbarství z Východu osvítlí tmou Západu, temnotu buržoazního světa. K tomuto poznání dospějí i ruští komunisté, navzdory světu západnímu marxismu. Člověk se podle Bakunina stal člověkem díky vzpouře. Existují tři principy lidského vývoje: 1) animální člověk, 2) myšlenka, 3) vzpoura. Vzpuru klade Bakunin do protikladu k organizaci. Marx byl pro něj jakobínem, a on nemohl Robespiera ani jakobíny vystát. Bakunin byl komunista, ale jeho komunismus byl protistátní, anarchistický. Věřil ve svaz výrobních asociací. Byl přesvědčen, že Slované by sami od sebe nevytvořili žádný stát, a na tom byla založená jeho víra v poslání Slovanů. Státnost je pro Bakunina především důsledek německého vlivu. A Bakunin předpovídá, že pokud se v některé zemi uskuteční marxismus, bude to strašlivá tyranie. Někteří Bakuninovy předpovědi dnes znějí prorocky.

Avšak Bakuninův ateismus byl ještě bojovnější, obhroubnější a násilnější než ateismus Marxův. Bylo to dané jeho vášnivým, maximalistickým ruským temperamentem. Marx byl racionální a boj proti náboženství chápal především jako otázku změny vědomí. Bakunin byl založený emocionálně a jeho ateismus působí dojmem, že nepopírá Boha jako nepravdivou a škodlivou ideu, ale že s Bohem zápasí, že je odpůrcem Boha. V Bakuninově ateismu najdeme markionistické motivy. Jedno z jeho hlavních děl se jmenuje *Bůh a stát*. Stát byl pro Bakunina ve světové historii zdrojem veškerého zla, zotročením a zajetím člověka a národa. Ale hlavním pilířem státu byla víra v Boha, všechna moc pochází od Boha. Pro Bakunina to znamená, že veškerá moc pochází od ďábla. Pro něj právě Bůh představuje takového ďábla, zdroj moci člověka nad člověkem, zotročení a násilí. „Je-li Bůh, člověk je otrokem.“ Idea Boha znamená zřeknutí se lidského rozumu, spravedlnosti a svobody. Bůh je mstivý. Všechna náboženství jsou krutá. Právě materialismus je v praxi idealistický. V náboženství božské stoupá k nebi, zatímco neotesaný živočich zůstává na zemi. To je Feuerbachova myšlenka, později zopakovaná Marxem. Bakunin na rozdíl od Bělinského se velmi hrubě vyjadřuje o Kristu. Kristus by měl být uvězněn jako lenoch a tulák. Člověk obdařený nesmrtelnou duší a svobodou je bytost protispolečenská.¹ Nesmrtelný duch totiž nepotřebuje společnost. Společnost vytváří individua, společnost je zdrojem morálky. Na rozdíl od Maxe Stirnera je Bakuninův anarchismus rozhodně antiindividualistický, kolektivistický a komunistický. Bakunin popírá osobnost, její vlastní hodnotu

1/ Viz M. Bakunin, *Kruto-germanskoja imperija i socialnoja revolucija*, 1922.

i autonomii. V tom se liší od Proudhona. Káže anarchokomunismus. Ale na rozdíl od Kropotkinova anarchokomunismu, který je zabarven ideologickým optimismem, u Bakunina je oděn do zlověstného hávu boření a vzpoury proti všemu, především proti Bohu. Bakunin srovnává církev s hospodou. Výkřikuje: „Jedna jediná sociální revoluce bude mít sílu zavřít současné všechny hospody a všechny kostely.“¹ Bakuninův militantní komunismus jde dál než militantní ateismus ruských komunistů, kteří přece jen ne zavřeli všechny kostely a u nichž je cítit intelektuální vliv marxismu. Svým militantním ateismem se ale Bakunin stavá předchůdcem komunismu. Bakuninova anarchismu a buřičství využil komunismus k boření. Budováním, výstavbou, organizací se však komunisté od Bakunina radikálně odlišují. Bakunin by nikdy nemohl organizovat vládní moc, a ani to nechtěl. Bakunin se stejně jako Něčajev negativně stavěl k vědě a inteligenci. Také tento motiv se stal součástí ruské revoluce.

V porovnání s Něčajevovým a Bakuninovým extrémismem byly jiné proudy ruského revolučně-socialistického, narodnického myšlení strídmější a umírněnější. Ve filozofii to byl pozitivismus, vliv Augusta Comta, Milla, Spence-
ra, a dokonce vznikajícího novokantismu, nikoli bojovný materialismus. Hrubý utilitarismus v morálce, stejně jako všechny extrémní nihilismy jsou překonány. V sociálním učení se mnozí přibližují Proudhonovi a něco si půjčují od Marxe, kterého už začínají poznávat. Vládcí myšlenkovo-
vého světa inteligence sedmdesátých let byli Lavrov a Michajlovskij, zastánci tzv. subjektivní sociologie, tedy pohledu, který pokládá za nezbytné, aby sociologie morálně

1/ Viz citovaná Bakuninova kniha.

hodnotila společenské jevy. Lavrov a Michajlovskij každý po svém obhajují lidskou osobnost, kterou nicméně neodlišují od individua - jejich socialismus, stejně jako u Gerce-
na, měl individualistický charakter. Socialistická organizace společnosti je nezbytná ve jménu plnosti života každého jednotlivce. Michajlovskij vyhlásuje „boj za individualitu“ a vypracovává teorii konfliktu a boje mezi jednotlivcem a společností určitého organického typu. Lavrov a Michajlovskij jsou typičtí ideologové, domácí filozofové radikální inteligence. Jejich slabá filozofická pozice, jejich povrchní pozitivismus jim bránil filozoficky zdůvodnit princip osobnosti, který byl pozitivní stránkou jejich socialistické teorie. Osobnost pro ně stále zůstávala výtvorem společnosti, sociálního prostředí, a není jasné, kde mohli najít sílu k boji se společností, která chce změnit osobnost tak, aby se stala jejím orgánem a funkcí. Lavrov získal věhlas svými *Historickými listy*, které se staly morálním katechismem narodnické inteligence. Zabývá se motivem pokání, vinou kulturních vrstev vůči lidu a nevyhnutelností splatit svůj dluh národu. Klade tradiční ruskou otázku o ceně pokroku a kultury. Ale narodnictví Lavrova a Michajlovského patřílo k tomu typu, který považoval za závazné řídit se zájmy lidu, nikoli však jeho názory. Oba si mysleli, že správné, osvícené názory má inteligence, nikoli lid. Inteligence by měla poskytovat lidu informace, vzdělávat ho, přispět k jeho uvědomění, sloužit jeho zájmům a pomáhat mu, aby se osvobodil, má si však zachovat nezávislost v názorech a idejích. Michajlovskij to vyjádřil v následující větě: „Kdyby revoluční lid vtrhl do mého pokoje a chtěl rozbít bustu Bělínského a zničit mou knihovnu, bojoval bych s ním do poslední kapky krve.“

Tím jako by předvídal situaci, do které bude postavena

radikální, o revoluci usilující inteligence. Samozřejmě, Michajlovského můžeme nejméně ze všech považovat za předchůdce komunismu, daleko méně než Bělinského, Čeryševského a Bakunina, tím se podobá Gercenovi. To je druhá oblast ruského socialistického myšlení. Revoluční lid bude chtít rozbit bustu Bělinského právě proto, že se nadchnul některými Bělinského myšlenkami. V tom spočívá paradox revolučního myšlení. V sedmdesátých letech bylo v Rusku silné národní hnutí, pro které bylo typické chození mezi lid. Toto hnutí nemělo zprvu revolučně-politický charakter. Národní inteligence chtěla spolupracovat s lidem, šířit mezi ním osvětu, posloužit rolníkům v jejich naléhavých potřebách a zájmech. Chtěla pro lid půdu a svobodu - s tím souvisela podzemní organizace *Zemlja i volja* (Země a svoboda). Neúspěch „chození mezi lid“, jehož účastníci osvědčili tolik odříkání a sebeobětavosti, tolik víry a naděje, tolik velkorysosti, byl samozřejmě spojen s tím, že hnutí naráželo na vládní represe a pronásledování, ale nebylo to jen tím. Tragédie národního hnutí spočívala především v tom, že lid inteligenci nepřijal, a sám národní inteligenci, která mu chtěla obětavě a nezištně sloužit, vydal do rukou úřadů. Lidu, jímž se rozuměli především rolníci, byl cizí „světonázor“ inteligence, lid stále zůstával zbožný, pravoslavný, a bezbožnost inteligence ho odpuzovala. V národnickém chození mezi lid viděl národ jen velkopanský rozmar. To vše postavilo národní inteligenci před politický problém a vedlo k vypracování nových metod boje.

Nejpozoruhodnějším teoretikem revoluce byl v sedmdesátých letech Pjotr Tkačov.¹ Také on by měl být více než kdokoli jiný považován za Leninova předchůdce. Tkačov vydával v zahraničí revoluční časopis *Nabat* (Poplach), který byl projevem nejkrajnějšího směru. Tkačov byl mimochodem první, kdo u nás v sedmdesátých letech začal hovořit o Marxovi. V roce 1875 napsal otevřený dopis Engelsovi, v němž se zmiňuje o specifických cestách Ruska a o zvláštní povaze nadcházející ruské revoluce, na kterou nelze jednoduše aplikovat principy marxismu. Přitom nelze říci, že by Tkačov kladl principy narodnictví do protikladu s přenášením marxismu na ruskou půdu. Tkačov nebyl tradiční a typický narodník, ve skutečnosti v národ nevěřil. Byl první, kdo proti ruské aplikaci marxismu, která považuje za nezbytný rozvoj kapitalismu v Rusku, buržoazní revoluci, ústavu apod., postavil hledisko velmi blízké ruskému bolševismu. Zde se již rysuje neshoda mezi Leninem a Plechanovem. Tkačov nechce dopustit, aby se ruský stát proměnil ve stát ústavní a buržoazní. Absenci vyspělé buržoazie považoval Tkačov za největší výhodu Ruska, neboť to usnadňovalo příchod sociální revoluce. Ruský národ je instinktivně socialistický. Tkačov nebyl demokrat, schvaloval vládu menšiny nad většinou. Byl označován za jakobína, což není tak docela pravda, jakobínství je forma demokracie. Tkačov byl především socialista, a jeho socialismus neměl demokratický charakter, tím se podobá Leninovi a komunistům. Tkačov byl nepřitelem národnických hnutí *Zemlja i volja* a *Černyj*

1/ Viz G. Plechanov, *Naši raznoglasija a Istoriko-revoljucionnaja chrestomatija*, I. díl, 1923.

pereděl (Černé přerozdělení), která odmítala čisté politický boj. Jeho postoj k těmto hnutím velmi připomíná Leninův přístup k tzv. „ekonomistům“, kteří dělnické třídy ukládali čisté ekonomické úkoly, zatímco politický boj do značné míry přenechávali liberálním proudům. V historii revolučních hnutí v Rusku je Tkačov předchůdcem hnutí *Narodnaja volja*, které si na rozdíl od narodnického hnutí sedmdesátých let dalo za politický úkol svržení samoderžavné monarchie prostřednictvím teroru. *Narodnaja volja* je Tkačovovým vítězstvím jak nad Lavrovem, tak nad Bakuninem. Tkačov byl stejně jako Lenin teoretikem revoluce. Jeho základní myšlenkou bylo uchvácení moci, a to uchvácení moci revoluční menšinou. Proto je třeba stávající moc destabilizovat prostřednictvím teroru. Národ je podle Tkačova názoru vždy připraven k revoluci, protože je jen materiálem, kterého využívá revoluční menšina. Revoluce se dělá, ale nepřipravují. Žádnou evoluci Tkačov neuznává. Revoluci by neměla předcházet propaganda a poučování mas. Rozhodně se však Tkačov staví proti Bakuninovu anarchismu. Zničení státu považuje za absurdní. Mluví o nahrazení konzervativních institucí institucemi revolučními téměř stejnými slovy, jakými o tom bude později mluvit Lenin. Bakuninovo anarchistické dionýství je Tkačovovi naprosto cizí. Zatímco Bakunin byl proti jakékoliv organizaci, Tkačov byl zastáncem organizace revoluční menšiny, která musí uchopit moc. Je jedním z mála ruských revolucionářů minulosti, téměř jediný, kdo přemýšlel o moci, o tom, jak se jí zmocnit, a o její organizaci. Chtěl, aby vládla revoluční socialistická strana. Také v tomto ohledu je velmi blízký Leninovi. Revoluční socialistickou vládu si představoval vcelku despoticcky. Kdyby zvířel Tkačov, zničení všeho minulého by bylo ještě nemilosrdnější než za Lenina. Ale tato doba ještě nenastala a Tkačovovy

myšlenky se v ruském revolučním prostředí netěšily přílišné popularitě. Vůle k moci, kterou Tkačov hlásal, byla velmi protichůdná náladám ruských socialistů-narodníků.

Už v osmdesátých letech s Tkačovem velmi rezolutně a ostře polemizoval zakladatel ruského marxismu a sociální demokracie Georgij Plechanov. Tento spor je jedním z hlavních témat jeho knihy *Naše neshody*. Plechanovova polemika s Tkačovem je velmi zajímavá tím, že zní docela tak, jako by Plechanov polemizoval s Leninem a bolševiky v době, kdy ještě neexistovali. Plechanov se staví především proti myšlence, že by se měla chopit moci revoluční socialistická strana. Takovéto uchopení moci považuje za velmi nešťastné, protože by mohla hrozit následná reakce. Plechanov se staví také proti bakuninismu a buřičství. Je to západník, racionalista, šířitel osvěty a evolucionista. Ruské iracionální motivy jsou mu cizí. Obhájuje vědu a filozofii před revolučním tmářstvím Bakunina a Tkačova. Plechanov, stejně jako později všichni marxističtí menševici, odmítá uznat osobité cesty Ruska a možnost původní ruské revoluce. V tom se samozřejmě mýlí. Pravdu měl spíše Tkačov. Tkačov, podobně jako Lenin, vytvořil pro Rusko teorii socialistické revoluce. Podle něj se ruská revoluce nemusí řídit západním vzorem. S tím souvisí osobitý problém v dějinách ruského socialistického myšlení – zda se Rusko může vyhnout kapitalistickému vývoji, nadvláde buržoazie, zda revoluce může být socialistická, zda je možné na Rusku aplikovat teorii marxismu bez ohledu na zvláštnosti ruské cesty. Tkačov měl pravdu, když kritizoval Engelse. A jeho pravda nebyla pravdou narodnictví proti marxismu, byla to historická pravda bolševiků proti menševikům, Lenina proti Plechanovovi. Ukázalo se, že v Rusku je nekomunistická revoluce utopií, stejně jako byla utopií liberální, buržoazní

revoluce. Marx neměl Rusy příliš v lásce, nemohl vystát Bakunina, neměl rád Gercena. V jeho postoji k Rusku byl někdy cítit skutečný imperialistický pangermanismus. Ale Rusku a možnosti revoluce v Rusku přikládal obrovský význam. Dokonce studoval ruský jazyk a sledoval ruské spory ohledně revoluce a socialismu. Napsal známý dopis Michajlovskému. Jak jsem už uvedl, velmi si cenil Černyševského. Ale jak Marx, tak Engels mluvili o buržoazním charakteru nadcházející ruské revoluce, stáli za stoupenci organizace *Narodnaja volja*, kteří se soustředili výhradně na svržení samoděravné monarchie, a v tomto směru byli mnohem méně Leninovými předchůdci než Tkačov. Marx ani Engels nechápali svéráz ruské cesty, byli to „menševici“ bez ohledu na to, jak moc se to „bolševici“ snažili zamaskovat. „Bolševikem“ byl Tkačov, stejně jako jím byl Něčajev, a dokonce zčásti i Bakunin, i když v menší míře, protože odmítal moc a organizaci. Už v sedmdesátých letech vznikaly spory, které mezi sebou vedli v devadesátých letech ruští marxisté a narodníci a na počátku 20. století marxisté-bolševici a marxisté-menševici.

Zavraždění Alexandra II., o kterém rozhodli stoupenci organizace *Narodnaja volja*, znamenalo konec a zmar ruských revolučních hnutí až do vzniku marxismu. Byla to tragédie souborje ruské vládní moci s ruskou inteligencí. V čele teroristické organizace *Narodnaja volja*, která připravila atentát 1. března 1881, stála hránská osobnost - Andrej Željabov. Željabov pocházel z prosté rolnické rodiny, zpočátku byl narodníkem a popíral význam politického boje. Bezvýhodnost chození inteligence mezi lid přivedla Željabova k poznání, že boj se samoděravím je nevyhnutelný a že je to prvořadý úkol. Željabov nebyl zdaleka fanatik a blouznivec jako Něčajev. Spíše byl předurčený k tomu,

aby si užíval plnosti a harmonie života. Ze všeho nejméně byl také materialista a z ruských revolucionářů měl nejbližší ke křesťanství. U soudu po atentátu z 1. března na otázku, zda je pravoslavný, odpověděl: „Pokřtěný jsem v pravoslavné církvi, ale pravosláví neuznávám, třebaže uznávám podstatu učení Ježíše Krista. Tato podstata učení zaujímá mezi mými mravními pohnutkami čestné místo. Věřím v pravdu a spravedlnost této věrouky a slavnostně prohlašuji, že víra bez skutků je mrtvá a že každý opravdový křesťan musí bojovat za pravdu, za právo utlačovaných a slabých, a je-li to nezbytné, obětovat se za ně: to je má víra.“¹ Před popravou políbil kříž, což velmi pobouřilo komunistického Željabovova životopisce Alexandra Voronského. Željabovovy křesťanské sympatie vysvětluje tím, že byl narodníkem let sedmdesátých, nikoli šedesátých. Myslím si, že velkou roli tu hrála skutečnost, že Željabov byl člověk z lidu. A takový člověk musel z osobních pohnutek, z lásky k pravdě, obětovat svůj život organizaci atentátu. V tom je tragédie ruského života. Svým světonázorem nebyl Željabov předchůdcem ruského komunismu, ale byl jím metodami organizace, svými činy. Dějiny ruských revolucionářů tvoří martyrologium. A toto martyrologium komunisté využili jako morálního kapitálu. Ruská historická moc mravně zabíjela sama sebe a vytvářela mučedníky.

1/ Viz A. Voronskij, *Željabov*, 1939.